Ekonomia — Wroclaw Economic Review 24/1 (2018)
Acta Universitatis Wratislaviensis
No 3832

DOI: 10.19195/2084-4093.24.1.5

Małgorzata Ganczar
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
mganczar@kul.pl

# Kredyty walutowe a limitowanie odsetek — skuteczność regulacji

**Artykuł nadesłany:** 9 listopada 2017 r.; **artykuł zaakceptowany:** 28 listopada 2017 r.

**JEL Classification:** G14, K15, K22

**Keywords:** foreign currency loans, maximum interest, usury, consumer

**Abstract**

**Foreign currency loans and limitation of interest — efficiency of regulation**

The main aim of this article is to analyze the efficiency of limitation interest regulation with particular reference to foreign currency loans. The article contains considering on consumer rights in this area. The paper is comparing models of limiting interest appearing in other European countries and in the world, as well as characterize of the phenomenon of limiting the usury were described. The article is aimed at an evaluation whether accepted regulations in the sufficing way are protecting the consumer, showing possible problems and other solutions which will enhance the position of the consumer on the market of financial services.

## Wstęp

Jeszcze przed wprowadzeniem limitu odsetek kapitałowych w polskim prawodawstwie wskazywano na doświadczenia innych państw, w których nie reguluje się jednoznacznie górnej granicy oprocentowania kredytu. Wiele krajów wycofuje się jednak z limitów. Obecnie preferuje się kompleksowe podejście do stosunków między firmą (bankiem) a klientem, nie zawężając ich tylko do oprocentowania. Próby wyjścia poza klauzule generalne i uściślenia limitów odsetek


© for this edition by CNS

nigdzie nie przyniosły jednak pełnego sukcesu. Uzasadnieniem dla wprowadzonych w Polsce regulacji prawnych w tym zakresie była ochrona konsumentów. Celem artykułu jest zbadanie, na ile skutecznie wprowadzone regulacje prawne to zadanie spełniają.

Na podstawie literatury i dostępnych raportów zbadano różne modele limitowania odsetek przyjęte w państwach Unii Europejskiej oraz USA. Dokonano oceny, które modele najlepiej służą zarówno rozwojowi gospodarczemu, jak i ochronie konsumentów. Artykuł składa się z pięciu części i podsumowania. W części pierwszej dokonano analizy prawnej regulacji limitujących odsetki w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej i w Stanach Zjednoczonych.

W drugiej zaprezentowano aspekt historyczny w zakresie limitowania odsetek. Kolejna część dotyczy zasad limitowania odsetek i maksymalnych kosztów kredytu. Następnie omówiono odsetki maksymalne w kredytach walutowych. Ostatnia część dotyczy sytuacji konsumentów na rynku usług kredytowych w aspekcie zagadnienia lichwy. W podsumowaniu zawarto wnioski, z jednej strony biorąc pod uwagę konieczność zachowania wysokiego poziomu ochrony konsumentów wraz z potrzebą zapewnienia kredytodawcom stabilności co do szacowania ryzyka gospodarczego — z drugiej.

## 1. Limitowanie odsetek w krajach UE i na świecie

Regulacja limitowania odsetek kapitałowych w różnych państwach podlega różnym zasadom. Podejście do tego problemu jest niejednolite, co wynika z uwarunkowań historycznych, względów kulturowych, społecznych i religijnych, a także samych różnic w wykształconych systemach prawnych.

Niezależnie od analizy sytuacji opisanej powyżej w poszczególnych państwach, obok regulacji prawnych bezpośrednio odnoszących się do limitowania zarówno odsetek kapitałowych, jak i całkowitych kosztów udzielonego kredytu, zdecydowana większość państw posiada znaczną praktykę orzeczniczą w zakresie ochrony dłużników przed nadmiernym oprocentowaniem. Orzecznictwo sądowe państw europejskich często odnosi się do kwestii nadmiernych odsetek — lichwy[1]. Należy wskazać, że zasadą jest, iż stosunki pomiędzy przedsiębiorcami nie zostały objęte regulacjami ograniczającymi wysokość oprocentowania — ochrona w tym zakresie odnosi się głównie do konsumentów (Kaszubski, Tupaj-Cholewa 2006, s. 41). Oprócz problemu kredytów lub pożyczek orzecznictwo w sprawach lichwy obejmuje między innymi takie kwestie, jak ugoda zawarta

[1] Sąd apelacyjny w Hiszpanii (Orzeczenie sądu apelacyjnego w Maladze z dnia 5 lutego 1996 roku, sygn. NA 409) orzekł, iż odsetki w wysokości 30,73% w skali roku zamieszczone w umowie o kredyt konsumencki są zbyt wygórowane (lichwiarskie). Swoje orzeczenie oparł na ustawie o lichwie z 1908 roku. Natomiast Sąd w Belgii (Orzeczenie sądu I instancji w Belgii z dnia 23 marca 1994 roku, sygn. RG 2901/94) uznał, że w kredytach konsumenckich stopa odsetek powinna być ograniczona do średniej wysokości. Zob. Kaszubski, Tupaj-Cholewa 2006, s. 41.


© for this edition by CNS

w ważnych sprawach życiowych (rozwód), ubezpieczenia, różnego rodzaju umowy o pośrednictwo (na przykład maklerskie), umowy w sprawie finansowania sekwencji działań, których efekt nie jest w pełni przewidywalny, a korzyści niepewne (fundusze). Wiele jest orzeczeń w sprawie nadmiernej w danych warunkach stopy procentowej, przejrzystości kryteriów zmiany zmiennej stopy oraz powiadomienia o tym klienta w regulaminie i umowie, a także kwestii zwrotu stopy nadpłaconej lub przedawnienia roszczeń w tym zakresie (Szpringer 2009, s. 223).

W zakresie limitowania odsetek możemy wskazać kilka charakterystycznych kategorii. Pierwszym rodzajem jest model wolnorynkowy, który charakteryzuje się brakiem ograniczeń w zakresie ustalania maksymalnych odsetek — decyduje rynek, przyjęta jest pełna wolność rynkowa w tym zakresie. Kolejny model limitowania — ustawowo sztywny — zakłada istnienie sztywnego limitu na określonym poziomie, nie ma uzależnienia od stóp procentowych czy też czynników rynkowych. Możemy także wskazać model limitowania ustawowego relewantnego. Charakteryzuje się on uzależnieniem wysokości maksymalnej odsetek od czynników rynkowych. Z jednej strony wysokość ustalonego limitu zależy od badania czynników rynkowych i podawanych wysokości średnich w określonych odstępach czasu, na przykład kwartalnie, z drugiej zaś opiera się na wysokości stóp podawanych przez państwowe instytucje finansowe. Ostatnim z modeli jest orzeczniczo regulacyjny, który zakłada uzależnienie maksymalnej wysokości odsetek od podawanego na przykład raz w roku, przeciętnego poziomu stóp na rynku. Stanowi to dla sądów wytyczną, którą kierują się przy rozstrzyganiu spraw. W pewnym stopniu w wypadku tego modelu to faktyczna sytuacja na rynku kształtuje wysokość odsetek maksymalnych.

Warto w tym miejscu przytoczyć regulacje w tym zakresie w Unii Europejskiej. Należy podkreślić, że limity oprocentowania maksymalnego nie są przedmiotem harmonizacji Unii Europejskiej (Kaszubski, Tupaj-Cholewa 2006, s. 41). Każde z państw członkowskich UE rozwiązuje tę kwestię samodzielnie. W niektórych państwach bardzo dużą rolę przywiązuje się do całkowitego kosztu pożyczki, a w konsekwencji do rzeczywistej rocznej stopy oprocentowania kredytu konsumenckiego (RRSO). W innych ważną rolę odgrywają przepisy regulujące działalność firm udzielających pożyczek, w tym licencjonowanie, nakładanie określonych obowiązków i nadzorowanie ich działalności (Raport Centrum Grabskiego 2015, s. 22). W innych krajach przyjęto natomiast zasady limitowania odsetek kapitałowych, opierając się na różnych podejściach. W trzynastu państwach członkowskich UE brakuje ustawowej regulacji maksymalnej granicy oprocentowania. Są to: Austria, Wielka Brytania, Dania, Szwecja, Finlandia, Węgry, Czechy, Cypr, Łotwa, Litwa, Bułgaria, Rumunia i Luxemburg (Reifner, Clerc-Renaud, Knobloch 2010, s. 3). Jeżeli nawet kiedyś takie przepisy były traktowane jako uzasadnione, obecnie preferuje się kompleksowe podejście do stosunków między kredytodawcą a klientem. W tych przypadkach, o ile mówi się o limitach, to najczęściej w rozumieniu orzeczniczym, a przesłanek merytorycznych takich


© for this edition by CNS

orzeczeń sądowych należy szukać w klauzulach generalnych. Próby wyjścia poza klauzule generalne i uściślenia limitów lichwy nigdy nie przyniosły pełnego sukcesu. Mniej zjawisk patologicznych na rynku kredytowym jest — paradoksalnie — w krajach bez limitów lichwy (Wielka Brytania) lub w krajach, gdzie limity te dotyczą tylko określonych podmiotów, na przykład instytucji parabankowych (na przykład prawo stanowe w USA) (Szpringer 2009, s. 224). W przypadkach zaś szczególnych limitowanie odsetek kontrolowane jest albo w drodze ustawy — Francja, Włochy, Belgia, Holandia, albo orzecznictwa sądowego — Niemcy, Austria.

Warto podkreślić, że lichwa istnieje poza tym jako pojęcie prawne w kodeksach karnych i/lub cywilnych w dwudziestu jeden państwach członkowskich:

— Dania, Finlandia, Łotwa, Rumunia, Słowenia i Malta — regulacja w Kodeksie karnym;

— Estonia, Francja, Węgry, Bułgaria i Hiszpania — regulacja w Kodeksie cywilnym;

— Czechy, Belgia, Austria, Niemcy, Grecja, Portugalia, Słowacja, Polska, Szwecja, Włochy — regulacja zarówno w Kodeksie karnym, jak i cywilnym (Reifner, Clerc-Renaud, Knobloch 2010, s. 4).

Podejście na poziomie Unii Europejskiej polega na uwypukleniu koniecznej równowagi w usytuowaniu odpowiedzialności za udzielanie trudnych kredytów. Komisja Europejska stoi na stanowisku, że należy działać przede wszystkim na przedpolu działalności kredytowej, aby nie dopuszczać do nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych. Istotną rolę należy przypisać edukacji konsumenckiej, redukowaniu asymetrii informacyjnej, wyjaśnianiu oraz ułatwianiu dokonywania porównań produktów finansowych. „Informacja zamiast zakazów" — tak mogłoby brzmieć motto prawodawcy europejskiego (Szpringer 2009, s. 234).

W raporcie *Study on Interest Rate Restrictions in EU. Final Raport* (Reifner, Clerc-Renaud, Knobloch 2010) ujęto wyniki badań nad ograniczeniem stóp procentowych w UE i wskazano, że wszystkie państwa członkowskie w przyjętych krajowych regulacjach odwołują się do zasad dobrych obyczajów i sprawiedliwości, wyraźnie zakazując lichwy w prawie karnym i prawie prywatnym. Pojęcie „lichwa" rozumiane jest w raporcie jako „niebotyczne ustalanie ceny w kredycie" albo „niesprawiedliwy kredyt", związany przeważnie ze stopą procentową lub pobranymi opłatami i prowadzący do wykorzystywania pożyczkobiorcy. W niektórych państwach członkowskich lichwa uznawana jest pośrednio za przestępstwo (Włochy, Malta, Estonia, Dania), w innych za anatocyzm (Rumunia, Luksemburg) albo wiązana jest po prostu z zawyżonymi kosztami pożyczek (Portugalia, Francja, Belgia, Hiszpania, Słowenia, Czechy, Słowacja, Węgry, Irlandia, Wielka Brytania, Niemcy). Ponadto odpowiedzialności karnej podlegają działania ukierunkowane na niekorzyść innej osoby, wykorzystywanie jej słabszej pozycji poprzez ustalanie cen na nieuzasadnionym, nadmiernym poziomie w odniesieniu do udzielonego kredytu. Z wyjątkiem dwóch państw członkowskich (Irlandia


© for this edition by CNS

i Rumunia) wszyscy mają IRR[2] w odniesieniu do odsetek za zwłokę. Czternaście państw członkowskich posiada limitowanie ustawowe albo jako sztywny pułap (Irlandia, Grecja, Malta) albo ograniczenie względne (ustawa, orzecznictwo) uzależnione od kursu referencyjnego (Belgia, Estonia, Francja, Niemcy, Włochy, Holandia, Polska, Portugalia, Słowacja, Hiszpania, Słowenia) (Reifner, Clerc-Renaud, Knobloch 2010, s. 4).

Biorąc pod uwagę skuteczność regulacji w zakresie limitowania oprocentowania, najbardziej efektywne regulacje, według autorów raportu, funkcjonują we Francji, Belgii, Portugalii, na Cyprze, w Danii, Finlandii, Włoszech i Holandii. Jako obojętne dla rynku wskazano regulacje w Polsce, Austrii, Bułgarii, Czechach, Estonii, Łotwie, Litwie, Słowacji, Słowenii, Szwecji i Rumunii. Najmniejszą efektywność regulacji stwierdzono w Hiszpanii, Grecji, Niemczech, Węgrzech, Luxemburgu, Malcie, Wielkiej Brytanii i Irlandii (Reifner, Clerc-Renaud, Knobloch 2010, s. 7).

Autorzy raportu wskazują, że są znaczące zmiany nastawienia państw członkowskich UE do przepisów regulujących koszty kredytu konsumpcyjnego. Niemniej nawet tam, gdzie jest tendencja, aby limitować koszty, państwa członkowskie różnią się znacznie w wysokościach i modelach limitowania, które przyjmują. W określonych państwach członkowskich surowe zasady limitowania stopy procentowej wprowadzono, uzasadniając to potrzebą obrony konsumenta przed niewypłacalnością oraz zbyt małą liczbą udzielanych kredytów. Niskie oprocentowanie ma być elementem pobudzenia tego rynku. W innych państwach brak limitowania oprocentowania usprawiedliwiony jest zwiększeniem dostępności kredytów, szczególnie dla osób z przeciętnym dochodem. Widoczna jest istotna różnica w podejściu państw członkowskich do problemu limitowania odsetek (czy też całych kosztów udzielonych pożyczek i kredytów). Warto przyjrzeć się wybranym państwom w kontekście obowiązujących w nich regulacji właściwych dla ograniczania oprocentowania kredytów.

We Francji mamy do czynienia z regulacją ustawową opartą na ogłaszanych cyklicznie, obiektywnie ustalanych rynkowych stopach procentowych w odniesieniu do danych produktów, usług kredytowych, o podobnym stopniu ryzyka (rodzaj, czas spłaty, sposób zabezpieczeń prawnych). W Kodeksie konsumenckim (L313-3 — *Code de la consommation*) określono, iż lichwiarska jest każda umowa stosująca roczną stopę oprocentowania przekraczającą o więcej niż jedną trzecią średnią efektywną stopę stosowaną w ostatnim kwartale przez instytucje kredytowe dla transakcji tego samego rodzaju, pociągających za sobą podobne

[2] Ang. *Interest Rate Restrictions* (IRR) — ograniczenie stopy procentowej; odnosi się do wszystkich prawnych zasad, które ograniczają cenę umów kredytowych. Innymi słowy, IRR dotyczy istniejących praw i prawnych podstaw i ich zastosowania w ograniczaniu opłat nałożonych przez pożyczkodawców, bezpośrednio lub pośrednio, dla wykorzystania kapitału przez pożyczkobiorców.


© for this edition by CNS

ryzyka. Warto zauważyć, że ograniczenia te dotyczą tylko obrotu konsumenckiego oraz że zostały ustalone w sposób elastyczny, z odniesieniem do rynkowych stóp procentowych stosowanych przez instytucje finansowe (Lemkowski 2006, s. 343).

Natomiast we Włoszech obowiązuje regulacja, na podstawie której nie można ustalać odsetek wyższych niż 150% przeciętnego oprocentowania dla danego rodzaju kredytu, publikowanego kwartalnie. Ustalone są różne pułapy dla dwudziestu czterech rodzajów kredytów (od 4,02% do 25,92%) (*EBIC Response*, s. 5–6). Monitoring stawek rynkowych jest realizowany przez Bank Italii, a pułap wskazywany przez Ministra Gospodarki. Inaczej mówiąc, we Włoszech lichwiarska stopa oprocentowania jest zdefiniowana ustawowo jako oprocentowanie przekraczające o więcej niż połowę przeciętny całkowity roczny koszt kredytu stosowany przez banki i pośredników finansowych, publikowany kwartalnie w dzienniku ustaw w klasyfikacji opartej na charakterze, celach, wysokości, czasie spłaty, ryzyku i gwarancji kredytu (Sołoma 2006, s. 295). Obecnie maksymalna wysokość RRSO definiowana jest jako oprocentowanie przekraczające o 25% przeciętne oprocentowanie publikowanie kwartalnie przez Narodowy Bank Włoch plus 4%. W wypadku kredytów konsumenckich przeciętne oprocentowanie za II kwartał 2014 roku wyniosło 11,82%, czyli maksymalne RRSO mogło wynosić około 18,775% (Raport Centrum Grabskiego 2015, s. 22).

Odmiennie kwestia ta jest regulowana w Niemczech, gdzie Kodeks cywilny (BGB — *Bürgerliches Gesetzbuch*) stanowi wyłącznie, iż nieważna jest czynność prawna, przez którą ktoś, wykorzystując przymusowe położenie, niedoświadczenie itp. drugiej strony, przyjmuje świadczenie w rażącej dysproporcji różne od otrzymanego (instytucja analogiczna do polskiego wyzysku — art. 388 KC). Istotne znaczenie ma też w tych kwestiach art. 138 BGB, zgodnie z którym nieważna jest czynność prawna sprzeczna z dobrymi obyczajami. W szczególności nieważna jest taka czynność, która wykorzystuje przymusową sytuację, brak doświadczenia czy słabość majątkową bądź dochodową drugiej osoby lub odnosi korzyści nieproporcjonalne do oferowanego świadczenia. Wysokość oprocentowania maksymalnego ogłaszana jest również cyklicznie, tak aby aktualny poziom odsetek maksymalnych był znany podmiotom stosunków cywilnoprawnych. Ograniczenia te dotyczą zarówno obrotu konsumenckiego, jak i profesjonalnego. Podstawę prawną w tym wypadku stanowi jednak ukształtowana linia orzecznictwa sądów powszechnych, wypracowana na podstawie zasad współżycia społecznego, uczciwości i moralności. Sądy przyjmują za punkt odniesienia przeciętne oprocentowanie ogłaszane przez niemiecki bank centralny (Deutsche Bundesbank — Niemiecki Bank Federalny). Przyjmuje się, że odsetki mają charakter lichwiarski, gdy efektywna stopa procentowa przekracza w danym wypadku o więcej niż 100% porównywalną, rynkową stopę odsetek (Lemkowski 2006, s. 344).


© for this edition by CNS

Natomiast w Wielkiej Brytanii w 1974 roku zniesiono regulację dotyczącą odsetek maksymalnych. Zgodnie z ówcześnie obowiązującymi przepisami, jeżeli stopa procentowa odsetek umownych przekraczała 48%, domniemywano, że umowa taka jest sprzeczna z dobrymi obyczajami, co umożliwiało obniżenie oprocentowania przez sąd według własnego uznania. Poniżej tego progu dowód sprzeczności z dobrymi obyczajami ciążył na dłużniku. Kwestii oprocentowania lichwiarskiego poświęcone są artykuły 137–140 ustawy o kredycie konsumenckim (*Consumer Credit Act*) z 1974 roku. Ustawa pozwala sądom na orzekanie, na podstawie znajomości oprocentowania rynkowego oraz charakterystyki pożyczkobiorcy, że oprocentowanie przyjęte w danej umowie kredytowej ma charakter lichwiarski (Sołoma 2006, s. 295). Na podstawie nowej ustawy bankowej (*Banking Reform Bill*) wprowadzono uprawnienia dla finansowego regulatora FCA (Financial Conduct Authority) do ustanowienia maksymalnego poziomu kosztu kredytu. Rząd zobowiązał następnie FCA do skorzystania z tego uprawnienia od początku 2015 roku. FCA wyjaśnia, że limit ma obowiązywać krótkie pożyczki oprocentowane na wysokim poziomie (*high cost short-term*), definiowane jako umowa o kredyt konsumencki, w której RRSO przekracza 100% albo która zawiera klauzulę, że kredyt ma być spłacony do jednego roku. Według szacunków FCA nowe regulacje mogą przyczynić się do zmniejszenia dochodów sektora pozabankowego o około 42%, co przy rocznych wynikach rzędu 1 mld funtów oznacza stratę w wysokości 420 mln funtów. Jeśli chodzi o liczbę klientów branży pożyczkowej, może ona ulec zmniejszeniu o 7%, czyli około 70 tys. osób. Jednocześnie brytyjski regulator rynku finansowego zauważa, że ograniczenia nie mają na celu unicestwienia sektora chwilówek, a jedynie uczynienie go bezpieczniejszym. Brytyjskie firmy pożyczkowe muszą również przeprowadzać bardziej szczegółową analizę wiarygodności potencjalnego klienta (Raport Centrum Grabskiego 2015, s. 26).

Ostatnim państwem poddanym analizie są Stany Zjednoczone. Do 1979 roku w zasadzie w każdym stanie USA funkcjonowały regulacje antylichwiarskie. Prawie wszystkie stany (z wyjątkiem Massachusetts i New Hampshire) dysponowały klauzulami wyznaczającymi dozwoloną wysokość stóp procentowych pobieranych od kredytów (Sołoma 2006, s. 296). Ich zakres był różny. Często przepisy nie dotyczyły kredytów na cele gospodarcze czy inwestycyjne, czy też kredytów z kart płatniczych, sprzedaży ratalnej i leasingu. Różne były punkty odniesienia do ustalania odsetek maksymalnych. Można następnie (po 1979 roku) zanotować odwrót od skrajnego rygoryzmu: całkowitego zakazu pożyczania na procent do penalizowania tylko przypadków wyzysku i oszustwa, na przykład wykorzystania czyjegoś przymusowego położenia lub naiwności czy braku wiedzy (przy założeniu traktowania lichwy jako zachowania niemoralnego). Stopniowo uznano, że stopa procentowa jest wielkością rynkową i powinna kształtować się w wyniku gry popytu i podaży. Inne ujęcie szkodzi rynkowi i *per saldo* także kręgom wrażliwych konsumentów oraz środowiskom biednych i wykluczonych


© for this edition by CNS

(Szpringer 2009, s. 213). W konsekwencji na początku lat osiemdziesiątych wiele stanów zniosło ograniczenia co do maksymalnego poziomu oprocentowania. Natomiast w tych stanach, w których one pozostały, uregulowania prawne mają zastosowanie w sytuacji, gdy wysokość oprocentowania nie została sprecyzowana w umowie zawieranej między kontrahentami. Kary za nieprzestrzeganie maksymalnych odsetek są różne w określonych stanach. W większości z nich karą jest utrata odsetek przez pożyczkodawcę. Niepisaną regułą jest, że pożyczkodawca traci na ogół tylko tę część kwoty odsetek, która została naliczona według zawyżonej stopy. W nielicznych stanach, w których tak zwane pożyczki lichwiarskie są niezgodne z prawem, karą dla pożyczkodawcy jest utrata zarówno odsetek, jak i kapitału. Różnego rodzaju dodatkowe prowizje pobierane przez pożyczkodawcę przy udzielaniu pożyczek nie są traktowane jako lichwa, pod warunkiem że ich wysokość nie sugeruje, iż jest to ukryta forma lichwy. Inaczej mówiąc, w USA górna granica oprocentowania kredytów, powyżej której zaczyna się lichwa, ustalana jest indywidualnie przez poszczególne stany. Jednak w zdecydowanej większości stanów takich granic nie określono (Sołoma 2006, s. 295).

Podsumowując zaprezentowane analizy modeli limitowania odsetek, można stwierdzić, że wprowadzenie limitów powoduje, iż instytucje finansowe szukają innych sposobów na uzyskanie zaplanowanych wyników ekonomicznych. Dla przykładu banki amerykańskie, mające przeważnie licencje stanowe, zawierały porozumienia z bankami prowadzącymi działalność w stanach, w których nie ma limitów, aby za ich pośrednictwem świadczyć usługi, obchodząc w ten sposób limity obowiązujące w ich stanach (Szpringer 2009, s. 221).

## 2. Ewolucja prawa w zakresie limitowania odsetek

Warto w tym miejscu poświęcić uwagę kwestiom historycznym zagadnienia limitowania odsetek. Lichwa, czyli nadmierne oprocentowanie, od dawna podlega ocenie nie tylko jako zagadnienie ekonomiczne, lecz także społeczne i moralne. Pobieranie nadmiernie wysokich odsetek uznawane jest za działanie nieetyczne. „Odsetki" (czy też odmiana tej nazwy — „odsetek" czegoś) oznaczają pewną wielkość w stosunku do wielkości głównej („od sta"). Jest to dosłowne tłumaczenie nazwy łacińskiej *pro centum*. Odsetki są utożsamiane — bądź przynajmniej bardzo silnie powiązane — z nauką o procentach (Lemkowski 2007, s. 25). Słowa Biblii i prace Arystotelesa to główne źródła, z jakich wywodzi się nowożytne rozumienie pojęcia „lichwa". W nieco mniejszym stopniu w ukształtowaniu jej treści znaczeniowej miało udział prawo rzymskie. Wszystkie te przekazy znalazły swoje odzwierciedlenie w nauce Kościoła katolickiego (zob. Ramocka 2008, s. 299–300), co wpłynęło na utrwalenie się konkretnego kształtu przypisywanego omawianemu terminowi (Wierzbicki 2011).


© for this edition by CNS

Praktyka pobierania procentów od pożyczek była negatywnie oceniana przez starożytnych myślicieli. Jednym z powodów był konsumpcyjny charakter pożyczek, a drugim — udzielanie ich przez osoby bogate ubogim w warunkach ciężkiego wyzysku. Ludzie ubodzy, co oczywiste, poszukiwali kapitału u bardziej majętnych. Ci z kolei nie wahali się żądać od swoich dłużników procentów nadzwyczaj wygórowanych, co w konsekwencji pogłębiało jeszcze bardziej ich nędzę, często doprowadzając do ruiny. Nic więc dziwnego, że ówcześni myśliciele — z Arystotelesem na czele, który uważał „robienie pieniędzy" za odrażające zajęcie, oraz Katonem — potępiali pożyczanie pieniędzy na procent, porównując je nawet z morderstwem. Praktyka jednak aprobowała pobieranie odsetek, o czym najlepiej świadczy fakt, że istniały one już w prawie rzymskim. Odsetki (łac. *usurae*) były przez Rzymian pojmowane jako wynagrodzenie za korzystanie z cudzego kapitału, obliczone według określonej stopy procentowej, w stosunku do wysokości kapitału oraz okresu jego eksploatacji (Lemkowski 2007, s. 26). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że rzymska pożyczka była w swej istocie pożyczką przyjacielską. Dlatego też z samego faktu jej udzielenia nie wynikał obowiązek płacenia odsetek. Wierzyciel, chcąc uzyskać prawo do żądania odsetek, musiał zawrzeć z dłużnikiem odrębną stypulację procentową (łac. *stipulatio usurarum*). Praktyka ustanawiania wysokich odsetek wywołała jednak ingerencję ustawodawcy rzymskiego, zmierzającą do ograniczenia lichwy (Wołodkiewicz, Zabłocka 1996, s. 227–228).

Autorem średniowiecznej definicji lichwy był święty Ambroży, według którego „lichwa" oznacza „pobierać więcej niż dawać" (łac. *usura est plus accipere guam dare*) i dotyczy „wszystkich postaci niesłusznego dochodu, osiąganego zarówno przy wymianie towarowej jak i pieniężnej" (Stankiewicz 2007, s. 52). Z kolei święty Tomasz z Akwinu, podobnie jak Arystoteles, głosił, iż funkcja pieniądza polega na ułatwieniu wymiany, a nie występowaniu w roli dobra gospodarczego. Z tego względu zapłatę za użyczenie pieniądza oceniał jako niedozwoloną i niemoralną. W średniowieczu obok działalności związanej z lichwą funkcjonowały również kościelne instytucje kredytowe — banki pobożne (łac. *montes pietatis*), które udzielały niskooprocentowanego kredytu ubogiej ludności (odsetki w wysokości 4–10%). Początki tej inicjatywy należały do zakonu franciszkanów. Stopniowo w doktrynie Kościoła katolickiego i protestanckiego usankcjonowano opłatę za pożyczanie pieniędzy (Czechowska 2013, s. 191).

Wraz z końcem średniowiecza odsetki na stałe wpisały się w obrót gospodarczy i tak pozostało do dziś. Działania władzy państwowej w zakresie odsetek sprowadzały się od tego momentu głównie do starań o utrzymywanie stóp procentowych na niskim poziomie, gdyż stanowiło to warunek dynamicznego wzrostu gospodarczego. Zaobserwowano, że kraje, w których kredyt był tańszy, jak Anglia czy Niderlandy, rozwijały się szybciej. Zaczęto zatem wprowadzać regulacje odsetkowe, które zakazują jedynie ustanawiania odsetek przekraczających dopuszczalną granicę, co do zasady aprobując oczywiście istnienie tego rodzaju


© for this edition by CNS

świadczenia (Lemkowski 2007, s. 27). W XX wieku zysk odróżniano od procentu i zaczęto go traktować jako nagrodę za nowatorstwo i podjęcie ryzyka. Pobieranie procentu stało się zapłatą za wykorzystanie zasobów tych, którzy je posiadali, ale nie były im potrzebne, przez potrzebujących, którzy nim nie dysponowali, a dzięki pożyczce mogli użyć w dochodowych przedsięwzięciach. Zaczęto również odróżniać procent od zysku, który był rekompensatą za ryzyko poniesione przez innowacyjnego kapitalistę (Czechowska 2013, s. 193).

Do 2003 roku w Polsce zjawisko lichwy było w praktyce powiązane głównie z orzecznictwem sądowym wydawanym w sprawach indywidualnych. Rozstrzygnięcia opierano na funkcjonowaniu kategorii klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego. Zgodnie z linią orzeczniczą lichwa ma charakter nielojalny i jako taka nie może podlegać ochronie prawnej. Zastrzeganie w umowie pożyczki między osobami fizycznymi odsetek nadmiernej wysokości, niemającej uzasadnienia ani w wysokości inflacji, ani w zyskach osiąganych w ramach normalnej, rzetelnie prowadzonej działalności gospodarczej, może być sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 czerwca 2005 roku, II CK 742/04, LEX nr 180873; Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 roku, w sprawie IV CKN 85/00, OSP z 2001 r., nr 3, poz. 48). Drugi element zaznaczający się w orzecznictwie stanowiło dążenie do realizacji dyspozycji art. 58 § 3 KC w postaci dążenia do utrzymania w mocy czynności prawnej, a tym samym nawiązanego stosunku prawnego, w sytuacji kiedy nieważnością dotknięta została jedynie jej część (Wierzbicki 2011). Sąd Najwyższy usankcjonował praktykę stosowania klauzul generalnych, podkreślając, że

> ustawodawca, mając na względzie bogactwo życia gospodarczego, konieczne ograniczenia sformułował w postaci klauzul generalnych, pozostawiając sądom wypełnianie ich treścią na podstawie znajomości zjawisk ekonomicznych i społecznych. Do nich należą zasady współżycia społecznego, a wśród nich zakaz lichwy. (Wyrok SN z dnia 27 lipca 2000 roku, IV CKN 85/00; wyrok SN z dnia 8 stycznia 2003 roku, II CKN 1097/00, OSNC 2004/4/55)

Dłużnik był chroniony na gruncie prawa polskiego przed lichwą na podstawie ogólnych przepisów Kodeksu cywilnego (art. $353^1$ KC w zw. z art. 58 § 2 lub 3 KC, przez art. 5 KC albo na podstawie art. 388 KC) (Gnela 2006, s. 88). Dłużnik może bronić się przed nadmiernie ustaloną wysokością odsetek, wykorzystując zarówno przepisy ogólne prawa cywilnego, jak i regulacje ogólnej części zobowiązań. W wypadku pozwania przez wierzyciela w procesie o zapłatę dłużnik może bronić się najbardziej ogólnym przepisem, zarzucając nadużycie prawa przez wierzyciela (art. 5 KC). Zarzut ten w zasadzie łączy się z możliwym naruszeniem przez wierzyciela art. 58 § 2 KC oraz z art. $353^1$ KC, czyli naruszeniem zasad współżycia społecznego.

Ponadto art. 304 Kodeksu karnego reguluje przestępstwo lichwy. Na gruncie tego przepisu odpowiedzialności karnej podlega ten,


© for this edition by CNS

kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Należy także pamiętać o regulacji dotyczącej nieuczciwych klauzul umownych.

Jeżeli chodzi o ewolucje przepisów limitujących odsetki w Polsce, to w 2004 roku wprowadzano rozwiązania prawne dotyczące odsetek maksymalnych, które uregulowano w 359 § $2^3$ Kodeksu cywilnego. Uzasadnieniem dla proponowanych zmian było między innymi zapobieżenie nadmiernemu zadłużeniu się konsumentów. Jak czytamy w stanowisku rządu z dnia 11 października 2004 roku wobec poselskiego projektu ustawy — o zmianie ustawy o kredycie konsumenckim (druk nr 3063), przyczyn tego stanu można upatrywać w nieuczciwym działaniu kredytodawców, którzy określają koszty kredytu konsumenckiego na poziomie nieznajdującym uzasadnienia w ponoszonych przez nich nakładach ani w ryzyku nieściągalności kredytu. Natomiast konsumenci zaciągają kredyty bez dostatecznego rozpoznania zakresu odpowiedzialności prawnej, jaką będą ponosić w ramach danego stosunku kredytowego.

Maksymalna wysokość odsetek wynikających z czynności prawnej, czyli odsetki maksymalne, obowiązują od dnia 20 lutego 2006 roku, a zostały wprowadzone do polskiego porządku prawnego nowelizacją art. 359 KC poprzez wprowadzenie do tegoż artykułu § $2^1$. Nowelizacja została dokonana Ustawą z dnia 7 lipca 2005 roku o zmianie ustawy — Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2005 r. Nr 157, poz. 1316). Zarówno w piśmiennictwie, jak i w orzeczeniach Sądu Najwyższego za skuteczny środek walki z nadmiernymi odsetkami uznawano dotąd art. 58 i art. $353^1$ KC, a w niektórych przypadkach także art. 388 KC i art. 5 KC. Odsetki lichwiarskie mogły bowiem zostać ocenione jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego i jako takie nieważne na podstawie art. 58 § 2 KC i art. $353^1$ KC (Wyrok SN z dnia 27 lipca 2000 roku, IV CKN 85/00, OSP 2001/3, poz. 48, z glosą A. Stelmachowskiego; wyrok SN z dnia 8 stycznia 2003 roku, II CKN 1097/00, z aprobującą glosą M. Lemkowskiego, PPH 2004, nr 10).

Projektodawcy nowelizacji potrzebę zmian uzasadniali brakiem w ówcześnie obowiązującym prawie regulacji określającej dopuszczalną górną granicę oprocentowania kredytów i pożyczek. Natomiast taka regulacja została wprowadzona już w ustawodawstwie przedwojennym w art. 90 § 1 Kodeksu zobowiązań — po spełnieniu przesłanek z art. 42 KZ tego rodzaju odsetki mogły zostać zakwalifikowane jako przypadek wyzysku. Natomiast w Kodeksie cywilnym z 1964 roku podstawę do określenia odsetek maksymalnych stanowił art. 359 § 3:

Wysokość odsetek ustawowych określa rozporządzenie Rady Ministrów. Rozporządzenie to może zakazać zastrzegania, jak również pobierania odsetek wyższych od tych, które określa jako maksymalne.


© for this edition by CNS

Kolejna nowelizacja przepisów KC w zakresie odsetek maksymalnych miała miejsce w 2015 roku. W uzasadnieniu do projektu ustawodawca wskazał, że w celu zapewnienia spójności mechanizmów naliczania odsetek w obrocie cywilnym proponuje się zmiany w Kodeksie cywilnym (art. 2 projektu). Główna zmiana polega na wprowadzeniu mechanizmu ustalania odsetek cywilnych w oparciu o stopę referencyjną zamiast dotychczas stosowanej stopy lombardowej. Ponadto wprowadzono odsetki maksymalne za opóźnienie. Przepisy weszły w życie 1 stycznia 2016 roku.

## 3. Zasady limitowania odsetek i maksymalnych kosztów kredytu

W obecnym stanie prawnym uregulowanych jest kilka rodzajów odsetek, które są stosowane w obrocie cywilnoprawnym. W Kodeksie cywilnym (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 459) funkcjonują tak zwane odsetki ustawowe, które mogą występować jako tak zwane odsetki kapitałowe (art. 359 KC) lub odsetki za opóźnienie (art. 481 KC). Natomiast Ustawa z dnia 8 marca 2013 roku o terminach zapłaty w transakcjach handlowych (Dz.U. z 2013 r. poz. 403) przewiduje możliwość naliczenia odsetek za opóźnienie w tak zwanym obrocie profesjonalnym (transakcje między przedsiębiorcami — B2B, *Business to Business* — oraz transakcje z udziałem podmiotów publicznych — B2A, *Business-to-Administration*). Wskazana ustawa określa szczególne uprawnienia wierzyciela i obowiązki dłużnika w związku z terminami zapłaty w transakcjach handlowych i stanowi *lex specialis* wobec uregulowań Kodeksu cywilnego.

Zgodnie z art. 359 § $2^1$ KC maksymalna wysokość odsetek wynikających z czynności prawnej nie może w stosunku rocznym przekraczać dwukrotności wysokości odsetek ustawowych (odsetki maksymalne). Odsetki ustawowe w obrocie nieprofesjonalnym będą równały się sumie stopy referencyjnej Narodowego Banku Polskiego i 3,5 punktów procentowych. Z kolei odsetki za opóźnienie, zgodnie z art. 481 KC, będą równały się stopie referencyjnej i 5,5 punktów procentowych. Jednakże gdy wierzytelność jest oprocentowana według stopy wyższej, wierzyciel może żądać odsetek za opóźnienie według tej wyższej stopy. Maksymalna wysokość odsetek za opóźnienie nie może w stosunku rocznym przekraczać dwukrotności wysokości odsetek ustawowych za opóźnienie (odsetki maksymalne za opóźnienie). Jednocześnie biorąc pod uwagę pewność obrotu handlowego, do art. 359 KC dodano § 4, który zawiera obowiązek ogłaszania przez Ministra Sprawiedliwości w drodze obwieszczenia wysokości odsetek ustawowych w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski".

Wprowadzone przepisy należy ocenić pozytywnie, są bowiem korzystniejsze dla konsumentów. Ocena ta opiera się, po pierwsze, na założeniu, że przy limitowaniu odsetek kredytodawcy zazwyczaj stosują oprocentowanie w maksymalnej


© for this edition by CNS

wysokości i rezygnują z walki konkurencyjnej w zakresie wysokości oprocentowania. Po drugie, uznanie projektowanych przepisów za korzystniejsze dla konsumentów opiera się na przekonaniu, że lepsze jest oprocentowanie niższe niż wyższe. Jednak patrząc na przytoczone przepisy od strony konsumenta, podnieść należy, że ograniczenie możliwości pobierania nadmiernych odsetek wynikających z art. 359 § $2^1$ Kodeksu cywilnego nie stanowi wystarczającego instrumentu ochrony interesów konsumenta w sytuacji, gdy przedsiębiorcy zastrzegają prowizje i opłaty dodatkowe o charakterze pozaodsetkowym. Na pewno z punktu widzenia konsumenta ograniczenie całych kosztów zaciągniętego kredytu jest rozwiązaniem korzystniejszym niż zastrzeganie odsetek maksymalnych. Można się zastanowić, czy limitowanie kosztów przykładem przepisów ustawy o kredycie konsumenckim (art. 36a–c) nie byłoby zabiegiem wystarczającym w obliczu stale rozwijającego się rynku kredytowego i pożyczkowego, na którym wysokość oprocentowania ustalałyby reguły wolnej konkurencji. Wymaga podkreślenia, że określono również przypadki, w których nie stosuje się limitu całkowitego kosztu kredytu konsumenckiego, to jest kredytu w rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowym oraz umowy o kartę kredytową (art. 36d). Ustawodawca uzasadniał to wyłączenie specyfiką produktów oraz proponowanymi w projekcie zasadami ustalania maksymalnych kosztów pozaodsetkowych. Zgodnie z uzasadnieniem należy mieć na uwadze, że kredytodawca na podstawie oferowanych produktów zobowiązuje się do wielokrotnego udzielania kredytobiorcy, w okresie trwania umowy, kredytów w nieoznaczonej liczbie i wysokości, do wysokości przyznanego limitu w rachunku kredytowym. Specyfika tych umów powoduje, że kredytodawca nie jest w stanie z góry przewidzieć, jaka będzie łączna wysokość wypłat dokonanych na rzecz konsumenta w danym okresie, a w związku z tym nie jest również w stanie oszacować, jaka będzie łączna wysokość kosztów, jakie konsument będzie obowiązany ponieść w związku z wykonaniem umowy w tym okresie.

Przechodząc na grunt regulacji kodeksowej, trzeba wskazać, iż art. 359 § $2^1$ KC normuje górną granicę dopuszczalnych odsetek wynikających z czynności prawnych (Balwicka-Szczyrba 2016, s. 68). Przedmiotowa regulacja prawna ma charakter szczególny, wprowadza bowiem istotne ograniczenie zasady swobody umów, powinna więc podlegać bardzo ścisłej wykładni. Zważywszy na wskazane w art. 359 § 1 KC źródła odsetek, ustawodawca wyraźnie ogranicza zastosowanie przepisów o odsetkach maksymalnych wyłącznie do odsetek wynikających z czynności prawnej, a zatem nie dotyczą one odsetek ustalanych na mocy ustawy, orzeczenia sądu lub innego organu. Strony mogą ustalić odsetki umownie na określonym poziomie, nie mogą jednak przekraczać one odsetek maksymalnych. W sytuacji gdy wysokość odsetek byłaby nadmierna i przewyższałaby wysokość odsetek maksymalnych, prowadziłoby to do sprzeczności postanowienia czynności prawnej dotyczącego wysokości odsetek z ustawą. Nie powoduje to jednak nieważności czynności prawnej, ale ograniczenie jej skutków. W wypadku za-


© for this edition by CNS

strzeżenia odsetek wyższych niż ustawowa maksymalna ich wysokość klauzula taka nie wywoła skutków prawnych, a stronie (zgodnie z art. 359 § $2^2$ KC) należą się odsetki maksymalne. Ustawodawca dążąc do wyważenia interesów obu stron umowy, ustanowił sankcję w postaci redukcji odsetek przewyższających dopuszczalną granicę do odsetek maksymalnych określonych na podstawie cytowanego przepisu.

## 4. Odsetki maksymalne w kredytach walutowych

Kredyty bankowe w Polsce udzielane są najczęściej w walucie polskiej, choć mogą być również udzielane jako kredyty nominowane w walutach obcych (na przykład euro, frankach szwajcarskich, dolarach amerykańskich, jenach japońskich), to znaczy, że kwota kredytu jest wyrażona w walucie obcej, natomiast przekazanie środków i ich spłata następuje w walucie polskiej z zastosowaniem właściwego kursu walutowego. Kredytobiorcy mogą być zainteresowani zawarciem umowy o kredyt nominowany w walucie obcej, a jednym z czynników wpływających na wskazany trend jest stosunkowo stabilny kurs waluty polskiej w dłuższej perspektywie czasowej w stosunku do walut obcych, przy istniejących korzyściach wynikających z różnic w oprocentowaniu finansowania w walucie polskiej i walutach obcych (Ofiarski 2013).

Przedmiotowo istotne elementy umowy kredytu, w tym odsetki, określa art. 69 ust. 1 prawa bankowego. Minimalne elementy umowy kredytu, w tym wysokość oprocentowania kredytu i warunki jego zmiany, zostały wymienione w ust. 2 tego artykułu. Przepis ten dotyczy w takim samym stopniu kredytów zaciąganych w walucie polskiej, jak i obcej. Istotne znaczenie mają tutaj omówione już zmiany w Kodeksie cywilnym związane z rozwiązaniami odnoszącymi się do odsetek maksymalnych. Oznacza to, że zarówno w dniu zawarcia umowy kredytowej, jak i w każdym innym dniu trwania stosunku umownego należy badać — w razie konieczności — czy przyjęte w umowie oprocentowanie nie przekracza wysokości odsetek maksymalnych. W przypadku gdy wysokość odsetek wynikających z czynności prawnej przekracza wysokość odsetek maksymalnych, należą się odsetki maksymalne. Oznacza to, że dopuszczalne jest w umowie zamieszczenie klauzuli ustalającej odsetki niższe od maksymalnych. Postanowienia umowne nie mogą wyłączać ani ograniczać przepisów o odsetkach maksymalnych, także w razie dokonania wyboru prawa obcego (Ofiarski 2013).

Istotna zmiana przepisów prawa bankowego nastąpiła w 2011 roku — zmodyfikowano bowiem wówczas art. 69 poprzez dodanie pkt 4a do ust. 2 oraz dodanie ust. 3. Zmiany te dotyczyły kredytów denominowanych lub indeksowanych do walut obcych, a ich wprowadzenie było niejako wynikiem sporów sądowych związanych z kwestią tak zwanych spreadów walutowych (spread walutowy definiowany jest jako różnica pomiędzy kursem kupna a kursem sprzedaży kredytu


© for this edition by CNS

walutowego). W wypadku kredytów indeksowanych klauzula indeksacyjna powoduje przeliczenie odsetek w zależności od wzrostu kursu waluty (w stosunku do kursu bazowego, a więc z dnia udzielenia kredytu) i może doprowadzić do obejścia zakazu pobierania odsetek wyższych niż maksymalne, nawet jeżeli wysokość odsetek jest niższa od maksymalnej. Nie można wykluczyć sytuacji, w której jeżeli kurs wzrósł dwukrotnie, to po zastosowaniu klauzuli indeksacyjnej kwota odsetek też będzie dwukrotnie wyższa, niż wynikałoby to z wyliczenia procentu od sumy wyrażonej w złotówkach. Oczywiście zakaz pobierania odsetek w wyższej wysokości nie może być obchodzony w ten sposób poprzez określenie odsetek w wysokości niższej niż maksymalna, by potem pomnożyć je przez jakiś wskaźnik, w efekcie otrzymując sumę wyższą niż dopuszczalna.

Wprowadzone wskazaną nowelizacją zmiany mają na celu ochronę kredytobiorcy (konsumenta) przed takimi zmianami wysokości rat kredytu (denominowanego w walucie obcej lub indeksowanego do waluty obcej), które mogą w sposób niekorzystny wpłynąć na możliwość kredytobiorcy spłaty kredytu. Intencją ustawodawcy było wymuszenie na kredytodawcach (bankach) wprowadzenia do umów kredytowych precyzyjnego określenia, w jakich warunkach i na jakiej podstawie dokonywane są ustalenia kursów walut. Ponadto ust. 2 komentowanego przepisu daje kredytobiorcy możliwość dokonywania spłaty kredytu bezpośrednio w walucie obcej (w jakiej kredyt jest denominowany lub do której jest indeksowany). Kredytobiorca uzyska dzięki temu możliwość wyboru waluty, w jakiej będzie mu korzystniej spłacać kredyt, i wyboru miejsca, w którym dokona zakupu tejże waluty (na przykład w kantorach zamiast w bankach). Takie uprawnienie dla kredytobiorcy wprowadza dla banku obowiązek określenia w umowie zasad otwarcia i prowadzenia rachunku służącego do gromadzenia środków przeznaczonych na spłatę kredytu oraz zasady dokonywania spłaty za pośrednictwem tego rachunku (Gronkiewicz-Waltz 2013).

## 5. Wpływ prawa w zakresie limitowania odsetek na ochronę konsumentów

Większość państw, w których wprowadzono limitowanie odsetek kapitałowych, jako główny powód podaje zapobieganie naruszeniom praw konsumentów oraz potrzebę wprowadzenia większej liczby klientów do systemu poprzez uczynienie pożyczek mniej ryzykownymi i mniej kosztownymi. Podkreśla się jednak, że zbyt restrykcyjne regulacje mogą utrudnić zrealizowanie tych założeń i osiągnąć efekt w postaci zamknięcia rynku i mniejszej innowacyjności oferowanych produktów finansowych (Reifner, Schroder 2012, s. 38–39). Prawodawca polski, wprowadzając regulacje dotyczące odsetek maksymalnych, podawał jako cel ochronę tych uczestników rynku, którzy są szczególnie narażeni na wykorzystanie, a więc konsumentów jako ekonomicznie najsłabszych uczestników obrotu. W piśmien-


© for this edition by CNS

nictwie wskazuje się często na występowanie potrzeby ochrony konsumenta, która jest związana głównie z niwelacją asymetrii w relacjach z profesjonalnym usługodawcą (Sowa 2003, s. 272). Po stronie konsumenta asymetria ta jest efektem konieczności zaspokojenia potrzeby powodującej akceptację proponowanych warunków, czy też efektem braku wiedzy i doświadczenia ekonomicznego, prawnego, znajomości technik sprzedaży, agresywnego marketingu oraz sposobu dochodzenia roszczeń, powodowana jest także brakiem wsparcia organizacji i ekspertów. Znacząca dla konsumentów zmiana KC z 2015 roku polega na wprowadzeniu mechanizmu ustalania odsetek w oparciu o stopę referencyjną zamiast dotychczas stosowanej stopy lombardowej. Należy stwierdzić, że z punktu widzenia konsumenta nie ma większej różnicy, w oparciu o jaki rodzaj stopy NBP ustalane będzie limitowanie odsetek. Obie stopy zmieniają się dość równomiernie na przestrzeni lat[3]. Dla konsumenta różnice definicyjne nie będą mieć żadnego znaczenia. Istotne dla konsumenta będzie nie to, jaki jest rodzaj stopy, ale sam algorytm zastosowany przez ustawodawcę, w wyniku którego ustalona zostanie zasada limitowania oprocentowania kredytów.

Kwestia ochrony konsumenta przed nadmiernym oprocentowaniem czy nadmiernymi kosztami pozaodsetkowymi pojawia się obecnie najczęściej w odniesieniu do sektora firm pożyczkowych. To na tym rynku upatruje się problemów dla konsumentów i wskazuje na narażenie ich interesów, czego głównym przejawem mają być lichwiarskie praktyki sektora. Niewątpliwie rynek firm pożyczkowych w Polsce stale się rozwija. Analizując sytuację konsumentów na rynku usług finansowych, warto przyjrzeć się profilowi klientów firm pożyczkowych. Według badań prowadzonych w wielu krajach mikropożyczki stanowią uzupełnienie budżetów kredytobiorców w nagłych przypadkach, a korzystający z nich to najczęściej osoby wykluczone z oferty sektora bankowego w związku z charakterem wykonywanej pracy, na przykład pracownicy sezonowi, lub sposobu zatrudnienia, między innymi wolne zawody, zatrudnieni na tak zwanych umowach śmieciowych (Raport Centrum Grabskiego 2015, s. 7 n.).

Do najczęściej stosowanych naruszeń wobec konsumentów przez firmy pożyczkowe można zaliczyć: te polegające na proponowaniu klientom bardzo wysokiego oprocentowania i opłaty za szybki dostęp do środków pieniężnych; częsty brak na stronach internetowych wystarczających informacji; brak informacji o rzeczywistych kosztach pożyczki (o RRSO — rzeczywistej rocznej stopie oprocentowania); brak informacji o całkowitej kwocie do spłaty, zasadach spłaty zadłużenia, kosztach (na przykład rozmów telefonicznych); brak informacji o prawie wypowiedzenia umowy; eksponowanie działań marketingowych, mniej szczegółowo informując o produkcie; pobieranie nieuzasadnionych opłat (Raport Centrum Grabskiego 2015, s. 15 n.; Czechowska 2013, s. 196–197). Wszelkie dodatkowe opłaty związane z udzieloną pożyczką czy kredytem stały się w więk-

[3] http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/dzienne/stopy.htm (dostęp: 10.09.2017).


© for this edition by CNS

szym lub mniejszym zakresie zarobkiem dla instytucji finansowych (zarówno banków, jak i firm udzielających pożyczek pozabankowych) w dobie niskich stóp procentowych.

Oceniając przyjęte w Polsce regulacje w zakresie ochrony konsumentów przed lichwą, można stwierdzić, że przepisy nie realizują założonego przy ich uchwalaniu celu, jaki stanowi ochrona interesów konsumenta, czyli słabszej strony stosunku prawnego. Sama regulacja ograniczająca poziom odsetek w relacjach przedsiębiorców z konsumentami musi być uznana za uzasadnioną, ale kształt nadany jej przez polskiego ustawodawcę wydaje się niewystarczający.

Dlatego istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa konsumenta na rynku finansowym są inne regulacje. Dla przykładu ochronę konsumentów zapewni na pewno nałożenie obowiązków informacyjnych na kredytodawcę na gruncie ustawy o kredycie konsumenckim oraz związane z nimi sankcje. Będą to zarówno sankcje finansowe w postaci kredytu darmowego, jak i sankcje karne. Podobnie sytuacja wygląda przy kredytach hipotecznych. Mówiąc o obowiązkach informacyjnych, w tym także w zakresie odsetek, można przyjąć, że ich rola jest szczególnie ważna w podejmowaniu przez konsumenta świadomych zobowiązań. Tym bardziej sankcje przewidziane przez ustawodawcę w przypadku ich naruszenia wydają się jak najbardziej uprawnione.

## Podsumowanie

W Polsce przyjęto model limitowania ustawowego, którego górny pułap uzależniony jest od wysokości stopy referencyjnej podawanej przez Narodowy Bank Polski. Z jednej strony limitowanie odsetek oparte jest w pewnym sensie na czynnikach rynkowych, albowiem o wysokości ograniczenia decyduje względnie miarodajna (ustalana w relacji do sytuacji na rynku) stopa ustalana przez Radę Polityki Pieniężnej, jednak z drugiej strony, taki sposób ograniczenia może budzić wątpliwości co do adekwatności takiego rozwiązania zarówno w stosunku do oczekiwań konsumentów, jak i sytuacji ekonomicznej kredytodawców. Przyrównując system polski do regulacji obowiązujących w innych państwach, nasuwa się wątpliwość odnośnie do skuteczności tego rozwiązania zwłaszcza w obliczu spadających stóp procentowych. O ile limitowanie oprocentowania ideologicznie tłumaczone jest koniecznością ochrony konsumentów, o tyle system limitowania należy również odnieść do sytuacji kredytodawców na rynku. Obowiązujące w Polsce rozwiązanie limitowania odsetek w oparciu o stopę referencyjną nie uwzględnia w odpowiedni sposób sytuacji przedsiębiorców na rynku. Czy możemy przyjąć, że limitowanie odsetek jest zasadne i może przynosić korzyści dla gospodarki? Porównanie tego rozwiązania z przyjętymi regulacjami w innych krajach wskazuje, że lepszymi rozwiązaniami są modele wolnorynkowe lub oparte na orzecznictwie.


© for this edition by CNS

Patrząc na ocenę skuteczności regulacji w zakresie odsetek maksymalnych, należy skonstatować, że w zdecydowanej większości jest to ocena negatywna, wskazująca na brak realizacji jakiegokolwiek z przyjmowanych na poziomie legislacyjnym założeń. Funkcjonujące przed nowelizacją art. 359 KC rozwiązania w zakresie limitowania nadmiernego oprocentowania jakkolwiek nie zawierały ostrego zakreślenia odsetek o wysokości lichwiarskiej, pozwalały jednak na ustalanie dopuszczalnej stopy odsetek na poziomie orzeczniczym przez niezawisłe sądy. Taka sytuacja sprawiała, iż rozwiązanie dotyczące lichwy było elastyczne. Samo wprowadzenie granicy dla ustalania odsetek jest niewystarczające. Powszechnie znane są bowiem praktyki przedsiębiorstw rynkowych, które udzielają pożyczek oprocentowanych na poziomie maksymalnym, pobierających najrozmaitsze dodatkowe opłaty za usługi dodatkowe.

Podkreślić także należy, że niewprowadzenie zróżnicowania poziomów ochrony przed nadmiernymi odsetkami dla konsumentów i przedsiębiorców (Balwicka-Szczyrba 2016, s. 72) spowodowało, że również konsument, który przekazuje własny kapitał w ramach umowy pożyczki, jest ograniczony tymi przepisami. Z pozycji konsumenta taka regulacja staje się ograniczeniem potencjalnego dochodu, zmniejszając jego wynagrodzenie za pożyczenie własnego kapitału. Uregulowanie odsetek maksymalnych i ustalenie ich na względnie wysokim poziomie doprowadziło do pogłębienia się problemu ze znalezieniem kredytu przez kredytobiorców o niewielkiej zdolności kredytowej, co z kolei sprawiło, że są oni zmuszeni do korzystania z usług przedsiębiorców w sposób świadomy omijających regulacje ochronne. Jednocześnie w konkretnych przypadkach podmioty obciążone odsetkami niższymi niż maksymalne, jak się wydaje, utraciły możliwość powoływania się na zarzut lichwy w ramach innych instytucji prawa cywilnego, dotychczas wykorzystywanych do zwalczania tego zjawiska.

Próbując ocenić regulacje w zakresie odsetek maksymalnych, można postawić tezę, że spowodowała ona problem ograniczenia dostępności kredytu konsumenckiego dla kredytobiorców o niewielkiej zdolności kredytowej. Część kredytobiorców w wyniku wprowadzonych zmian w przepisach prawa nie posiada zdolności kredytowej i nie może uzyskać kredytu. U kredytodawców występuje natomiast zjawisko zawężania oferty kredytowej oraz zmniejszania dostępności kredytu.

Należy zdecydowanie podkreślić, że sama celowość ochrony konsumentów nie jest sporna. Lepsza ochrona konsumentów niż przedsiębiorców nie jest też uznawana za dyskryminację. Pozostaje jednakże kwestia proporcji i adekwatności środków do celów. Czy zamiast zastanawiać się nad wprowadzaniem kolejnych sposobów limitowania oprocentowania, opłat lub prowizji, może lepiej skupić się na promowaniu i powszechnym wprowadzaniu zasad „odpowiedzialnego udzielania i zaciągania kredytu" (*responsible lending and borrowing*) (Szpringer 2009, s. 235)? Nadmierne zadłużenie konsumenta ma różne przyczyny. Kredyt konsumencki i łatwość jego uzyskania nie są głównymi powodami tego zjawiska. Problemy ze spłatą długów nie muszą wcale wynikać z „lichwiarskich" odsetek.


© for this edition by CNS

Wiele wskazuje na to, że zjawiska, które są przedstawiane w kategoriach ochrony konsumenta, dotyczą w istocie walki z biedą i obszarami wykluczenia społecznego. Nie jest to kwestia ani prawa bankowego, ani prawa konsumenckiego, a raczej legislacji socjalnej (Szpringer 2009, s. 234).

Obecnie trwa dyskusja, jaki charakter powinna mieć ochrona konsumentów. Z jednej strony zbyt duża ochrona ogranicza swobodę działania. Z kolei zbyt mała, w której konsument ma prawo wyboru, może powodować wykluczenie finansowe i społeczne. Ostatecznie wydaje się, że dobrze byłoby w ramach systemu ochrony stworzyć konsumentowi warunki do podejmowania przemyślanej, samodzielnej decyzji na podstawie pełnej informacji, dostępu do przejrzystej umowy, posiadania czasu na podjęcie decyzji, transparentności opłat oraz jasnej informacji, co go czeka w razie niespłacenia pożyczki. Jednak pomimo ochrony pożyczkobiorcy powinni pamiętać, że pozyskiwanie środków pieniężnych zawsze wiąże się z kosztami (Czechowska 2013, s. 198). A zatem podejmując tego typu decyzje, powinni działać racjonalnie. Działalność konsumenta jest racjonalna, gdy wybór celów i środków ich realizacji opiera się na rozumowaniu oraz na przyjętym i aprobowanym przez podmiot decyzyjny systemie wartości. Działanie racjonalne jest postępowaniem uzasadnionym w sensie zarówno ekonomicznym, jak i społecznym, psychologicznym, fizjologicznym (w dziedzinie zaspokajania potrzeb żywieniowych) oraz organizacyjnym. Racjonalność w odniesieniu do zachowań konsumentów ma charakter względny. Decyzje racjonalne to takie, które są podejmowane na podstawie dostępnej i posiadanej przez konsumenta wiedzy oraz każdorazowo określają je konkretne warunki otoczenia i warunki wewnętrzne. Konsument podejmuje działanie racjonalne wtedy, kiedy starannie rozważa wszystkie alternatywy i wybiera tę, która przyniesie mu największą satysfakcję (Zatwarnica-Madura 2009, s. 12).

Kolejna kwestia to godzenie w konstytucyjną gwarancję wolności prowadzenia działalności gospodarczej poprzez objęcie odsetek od czynności prawnych ustawowym ograniczeniem ich wysokości (Molis 2008). Można to uznać w dodatku za nieuzasadnioną — odgórną — regulację rynku finansowego, a także bardzo poważną ingerencję w zasadę swobody umów (Szpringer 2009, s. 348; Gnela 2006, s. 88).

Nikt nie podważa dzisiaj tezy, że konsument zasługuje na ochronę przed nadmiernymi odsetkami, jednak w procesie tworzenia prawa konsumenckiego ustawodawca powinien pamiętać, że jedną z przesłanek należytej ochrony konsumenta jest stabilne prawo regulujące tę ochronę. Można w rezultacie wyrazić pogląd, że polski system prawny funkcjonował zarówno z unormowaniem odsetek maksymalnych, jak i bez tego unormowania, natomiast można też wyrazić wątpliwość, czy częstotliwość, z jaką ustawodawca zmienia stanowisko w sprawie lichwy, jest uzasadniona, tym bardziej że argumenty podane za jej uregulowaniem nie przemawiają za stosowaniem odsetek maksymalnych w obrocie gospodarczym (Gnela 2006, s. 92). Dziś odsetki maksymalne są na niskim poziomie, nie ma jednak pewności, jak długo taki stan się utrzyma. A regulacje konsumenckie powinny zapewniać większy poziom stabilności.


© for this edition by CNS

# Bibliografia

Balwicka-Szczyrba M. (2016), *W sprawie kodeksowej regulacji kapitałowych odsetek maksymalnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 35, s. 109–120.

Czechowska D. (2013), *Dylematy związane z nadmiernym pobieraniem odsetek. Perspektywa historyczna i teraźniejszość*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym" 16, s. 189–199.

Gnela B. (2006), *Nowe uregulowanie odsetek maksymalnych w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo", nr 12, s. 88–100.

Gronkiewicz-Waltz H. (red.) (2013), *Prawo bankowe. Komentarz*, Warszawa.

Kaszubski R.W., Tupaj-Cholewa A. (2006), *Regulacje „antylichwiarskie" dla konsumentów i przedsiębiorców — przepisy polskie i wspólnotowe*, „Przegląd Prawa Handlowego", nr 4, s. 34–42.

Lemkowski M. (2007), *Odsetki cywilnoprawne*, Warszawa.

Molis J. (2008), *Konstytucyjne problemy odsetek maksymalnych*, „Państwo i Prawo", nr 3, s. 46–59.

Ofiarski Z. (2013), *Komentarz do art. 69 ustawy o kredycie konsumenckim*, System informacji Prawnej LEX.

Ramocka M. (2008), *Zagadnienie lichwy w ujęciu wielkich religii monoteistycznych*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym" 11, nr 1, s. 297–302.

Raport Centrum Grabskiego (2015), *Rynek pożyczek pozabankowych*, Warszawa.

Reifner U., Schroder M. (2012), *Usury Law. A Legal and Economic Evaluation of Interest Rate Restrictions in the European Union*, Hamburg.

Sołoma A. (2006), *Lichwa w świetle współczesnych uregulowań prawnych w Polsce i wybranych krajach o orientacji rynkowej*, „Ekonomia i Prawo" 2, nr 2, s. 289–304.

Sowa I. (2003), *Rola edukacji konsumenckiej w kształtowaniu zachowań konsumpcyjnych młodzieży*, [w:] *Zachowania konsumentów — determinanty, racjonalność*, red. E. Kieżel, Katowice, s. 269–307.

Stankiewicz W. (2007), *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa.

Szpringer W. (2009), *Społeczna odpowiedzialność banków. Między ochroną a osłoną socjalną*, Warszawa.

Wołodkiewicz W., Zabłocka M. (1996), *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa.

Zatwarnica-Badura M. (2009), *Irracjonalność zachowań konsumentów*, „SiP Kolegium Zarządzania Finansów. Zeszyt Naukowy", nr 93, s. 9–21.

## Źródła internetowe

*EBIC Response to the European Commission's Consultation of the IFF/ZEW Study on Interest Rate Restrictions in the EU*, http://www.globalcube.net/clients/eacb/content/medias/publications/position_papers/consumers_affairs/EBIC_Position_Paper_EC_Consultation_Interest_Rate_Restrictions.pdf (dostęp: 15.09.2017).

*Podstawowe stopy procentowe NBP*, http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/dzienne/stopy.htm (dostęp: 10.09.2017).

Reifner U., Clerc-Renaud S., Knobloch M. (red.) (2010), *Study on Interest Rate Restrictions in EU. Final Raport*, Institut für Finanzdienstleistungen e.V., http://ec.europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/credit/irr_report_en.pdf (dostęp: 15.09.2017).

Wierzbicki J., *Ochrona konsumenta przed nadmiernymi odsetkami. Skuteczność rozwiązań antylichwiarskich*, [w:] *Konkurencyjność i innowacyjność przedsiębiorstw*, Warszawa, www.praktycznateoria.pl/ochrona-konsumenta/ (dostęp: 3.10.2015).


© for this edition by CNS

## Orzecznictwo

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 roku, sygn. akt IV CKN 85/00, OSP z 2001 r., nr 3, poz. 48.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 stycznia 2003 roku, sygn. akt II CKN 1097/00, OSNC 2004/4/55.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 czerwca 2005 roku, sygn. akt II CK 742/04, LEX nr 180873.


© for this edition by CNS